

УДК 329 (477)

Я. Б. Ярош
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та державного управління
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Важливим елементом сучасної демократії є функціонування політичних партій у політичному процесі. Специфіка трансформації, законодавче регулювання та методи діяльності політичних партій відмінні в різних державах, але будь-яке демократичне суспільство передбачає можливість отримання влади легальним шляхом. Форми суспільних об'єднань, які відображають різні рівні внутрішньої організованості, – це громадські та громадсько-політичні об'єднання і асоціації, спілки, організації, рухи, політичні партії. Через ці утворення окремі особи та соціальні групи мають змогу впливати на інші групи, на суспільство загалом відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливі суб'єкти політики. Безперечно, найвпливовішими суб'єктами політичного процесу були й залишаються політичні партії.

Відсутність належної правової бази та інституційно сформованих політичних партій викликала значний інтерес до досліджень в Україні. Здебільшого цей інтерес викликаний сучасними подіями в політичному житті України, необхідністю інституційного розвитку політичних партій та підвищення їхнього впливу у політичному процесі.

Аналіз останніх досліджень. Протягом останніх років активізувалося проведення досліджень щодо діяльності політичних партій серед українських вчених, проте ступінь наукової розробленості цієї проблеми залишається невисоким. Особливо незначна кількість досліджень із регіональних політичних процесів та місця політичних партій у локальній політиці.

Проблематику політичних партій в Україні вивчають М. Михальченко, Д. Видрін, В. Полохало, О. Жданов, А. Романюк, В. Фесенко, Д. Шелест, О. Якубовський, І. Когут, Р. Павленко, С. Рябов, Г. Постригань, М. Примуш, Л. Кірієнко, Л. Тупчієнко, М. Томенко, П. Шляхтун, В. Якушик та інші.

В Україні проводяться науково-практичні конференції, організовуються круглі столи щодо функціонування політичних партій. Значну увагу подібним дослідженням приділено у роботі таких наукових інститутів, як Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Кураса.

Мета статті. Під час дослідження напрацювань зарубіжної та вітчизняної науки ставиться мета проведення комплексного аналізу трансформації політичних партій в Україні.

Виклад основного матеріалу. В українському суспільстві виникла фундаментальна нерівність. Політична еліта є дуже заможною порівняно з іншими соціальними групами, але вони створили власні економічні ресурси не в конкурентній боротьбі. Тому в українському суспільстві немає довіри до багатих громадян. Багаті люди сприймаються як провладні, тому

до влади відсутня довіра і при цьому в суспільстві існує постійний запит на відновлення справедливості. Тому у передвиборчий період політичні партії піднімають гасла: «боротьба з корупцією та олігархами», «бандитам тюрми» тощо. Однак, прийшовши до влади через партійну конкуренцію, політична еліта не може відповісти й виправдати сподівання й запити громадян, бо відсутня підтримка і довіра суспільства. Якщо суспільство не підтримує політичну еліту, вона починає спиратися на тих, хто її підтримує. Тоді вона спирається на фінансово-промислові групи, які створюють політичні партії і делегують їх у владу. При цьому довіра суспільства до політичних партій та політичної еліти залишається критично низькою. Виходить замкнене коло: громадяни не довіряють політичній еліті і політичним партіям, а вони змушені співпрацювати з олігархами, через яких громадяни їм не довіряють.

У цьому контексті важливо відновити рівень довіри і справедливості у фундаментальному сенсі. Відновлення довіри до політичних інститутів (парламенту, уряду, місцевих органів влади тощо) можливе через рівну політичну конкуренцію партій. Політична конкуренція партій має базуватися на кількох принципах:

- орієнтація на майбутнє, бо ухвалені політико-правові норми щодо партійної боротьби діятимуть і через п'ять, десять і більше років;
- проведення політичних дебатів та дискусій між політичними партіями за допомогою ЗМІ в якомога ширшому колі громадян, організацій та інституцій;
- знаходження консенсусу та компромісу, де він можливий у конфліктних ситуаціях;
- будьмо чесними, демократичний процес і політична конкуренція не є легкою і тривалою, але в результаті заслугоує на довіру.

Політична конкуренція є індикатором демократичності політичного режиму. Існування різноманітності породжує різні концепції, проекти, стратегії, а отже, вищу ймовірність реалізації ідей, толерантність до нових поглядів, значний обмін інформацією, відповідно, кращий менеджмент управління та життя для суспільства.

Нині перед українським суспільством постає проблема довіри до політичних партій. Сучасні політичні процеси в Україні зумовлюють досить складні та неоднозначні ціннісні трансформації в суспільстві. Різка соціальна поляризація, розшарування в суспільстві, тривала політична криза породжують втрату довіри до політичних інститутів, зокрема політичних партій. Тому особливим чином актуалізується увага до тих соціальних детермінант, які сприяли б процесам інтеграції та демократизації суспільства, посилили б тенденцію позитивної соціальної динаміки, забезпечили б ефективну взаємодію влади і суспільства. Такою ціннісною складовою частиною може виступати феномен

довіри, який часто визначають як «індекс довіри», що відображає ступінь надійності певного соціального середовища його потребам та прагненням.

Довіра є складним соціальним явищем, що відображає певне ціннісне відношення, яке має характер очікування бажаного результату та базується на впевненості в ефективності дій об'єкта довіри, визнанні його діяльності, що відповідає власним інтересам. Виокремлюють три види довіри: до себе, до інших людей, до світу. Також розмежовують довіру міжособистісну (як довіру до людей) та інституційну (як довіру до політичних інституцій). Довіра є базовим елементом громадянського суспільства. Адже засадничою умовою для громадянського суспільства є добровільні форми об'єднання громадян, які існують поза державою. Ці об'єднання у своїй діяльності використовують довіру як обов'язковий елемент.

Рівень довіри свідчить про готовність суспільства загалом до формування стосунків відкритого типу та співробітництва на основі демократичних принципів. Довіра розглядається як система позитивних налаштувань людини щодо інших людей на основі певної сукупності особистісних та групових цінностей. Набір цих цінностей при толерантному ставленні визначає орієнтацію на позитивне сприйняття відмінностей інших. Необхідною умовою виникнення зазначених феноменів є досить високий рівень політичної культури.

Нині в Україні існує проблема із довірою, насамперед, із довірою до політичних партій. Є. Головаха зазначає, що таких низьких показників довіри до влади, які має Україна, в Європі просто не спостерігається. Ті країни, які ідуть по сусідству з Україною в рейтингу недовіри до політиків і політичних партій – Болгарія і Греція, – перебувають нині у глибокій кризі. «З цього можна зробити висновок, – каже соціолог, – що Україна також, на перший погляд, перебуває у цій самій глибокій кризі. Хоча для України це зовсім не несподіванка, як для Греції, а такий собі природний стан» [8].

За показниками довіри до інститутів влади та політичних партій Україна, за даними Європейського соціального дослідження, посідає останнє місце серед європейських країн. Зокрема, довіра українців до парламенту становить 1,99 бала за 10-бальною шкалою (останнє місце серед 26 європейських країн), довіра до судово-правової системи становила 2,26 бала (останнє місце), довіра до міліції – 2,5 бала (останнє місце). За довірою до політиків (1,85 бала) Україна випереджає лише Грецію, а за довірою політичним партіям (1,99 бала) випереджає лише Грецію і Хорватію і розміщується на одному рівні з Болгарією. Порівняння чотирьох хвиль дослідження засвідчує, що найвищі показники рівня довіри до державних інститутів були у 2005 р., а найнижчі – у період кризи 2009 р. [8].

Зазначимо, що для європейської країни недовіра до своєї влади і політичних партій це майже катастрофа і свідчення великих проблеми з підтриманням нормального життя і демократії, то в таких країнах, як Україна, це іноді є свідченням не про те, що вичерпався людський потенціал, а навпаки, про те, що, може, він ще достаточо не вичерпався. «Тому що наша пострадянська дійсність така, – зазначає Є. Головаха, – що чим вища довіра до влади в країні, тим менше там політичних та інших свобод для громадян. І виявляється, що іноді те, що у світі вважається визначальним фактором

інтеграції, стабілізації і позитивного сталого розвитку країни, в наших умовах це шлях до стагнації, дефляції та безперспективності» [8].

Однією з вагомих причин ситуації недовіри в Україні є низький інституційний рівень розвитку політичних партій. Серед основних чинників гальмування процесу формування громадянського суспільства в Україні можемо виокремити такі: невідповідність між проголошеними демократичними цінностями і реально діючими в суспільстві; слабка дієвість та неефективність інституцій громадянського суспільства, що й пояснює викривленість стосунків між державою і громадянським суспільством; високий рівень конфліктності між політичними партіями під час виборів; відсутність стійких економічних чинників для формування середнього класу; несформований характер сучасної партійної системи. Для ефективного функціонування громадянського суспільства обов'язковим має бути високий рівень культури довіри громадян до політичних партій на трьох рівнях: міжособистісному, організаційному, інституційному [4].

Довірчі відносини базуються на принципах взаємної відповідальності та обов'язку, забезпечуючи координованість суспільства, стимулюючи утворення політичних партій, зменшуючи соціальне напруження та даючи впевненість у завтрашньому дні.

Ефективним інструментом аналізу партійної системи конкретної країни є визначення індексу ефективної кількості політичних партій. Цей показник вивчає фрагментацію партійної системи та оцінює порівняну вагу політичних партій, зважаючи на офіційні результати виборів до парламенту та місцевих органів влади.

М. Лааско і Р. Таагепера ввели в науковий обіг поняття ефективної кількості партій (далі ENP) для вимірювання кількості впливових політичних партій. Індекс ефективної кількості партій вказує на кількість партій, їх порівняну вагу і є широко застосовуваним методом для розрізнення партійних систем. Індекс обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборів [9].

Порівняємо ефективну кількість партій на національному та регіональному рівні. В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень наводяться дані ефективного числа партій за результатами виборів на пропорційній основі в Україні [7]. Досліджуючи кілька електоральних циклів, можемо простежити динаміку фрагментації політичних партій.

Таблиця 1
Показники індексів ефективного числа партій
за результатами парламентських виборів в Україні

	1998 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2012 р.
Лааско-Таагепера	5,0	4,7	3,4	3,3	4,3

Активізації політичного структурування в регіонах у 2015 р. сприяли вибори до органів місцевого самоврядування, оскільки, відповідно до Закону України «Про місцеві вибори», обрання депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад проводилися за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій.

Результати місцевих виборів засвідчили кардинальну зміну у розстановці політичних сил після місцевих виборів 2010 р. і вихід на політичну арену молодих політичних партій, які формувалися з громадянських активістів, представників бізнес-структур та політиків, які або вийшли з лав колишніх політичних партій, або торували власний шлях у політиці. Характер симпатій волинських виборців до партій та виборчих блоків яскраво засвідчують результати виборів до Волинської обласної ради.

Для аналізу ефективної кількості політичних партій та розуміння локального політичного процесу було враховано частку голосів виборців, які проголосували за місцеві осередки політичних партій на виборах до Волинської обласної ради у 2006 р. і у 2015 р.

Таблиця 2
Показники індексів ефективного числа партій за результатами виборів до Волинської обласної ради

	2006 р.	2015 р.
Лааксо-Таагепера	3,08	7,63

Індекс ефективної кількості партій вказує на кількість партій, їх порівняну вагу і використовується для розрізнення двопартійних, дві з половиною та багатопартійних систем [9]. Якщо всі політичні партії отримали рівну кількість голосів або місць, тоді ENP дорівнює кількості партій. Якщо частка місць або голосів серед політичних партій різна, тоді ENP буде меншим, ніж фактична кількість партій. Якщо в партійній системі буде певна кількість партій із малою часткою місць або голосів, тоді значення ENP збільшиться.

Так, у 2006 р. до Волинської обласної ради потрапило сім політичних партій (Блок Юлії Тимошенко – 40 депутатів, Виборчий блок «Наша Україна» – 18 депутатів, УНБ Костенка і Плюща – 6 депутатів, Блок Б. Клімчука «Рідна Волинь» – 5 депутатів, Народний блок Литвина – 4 депутати, Партія регіонів – 4 депутати, СПУ – 3 депутати) з такою часткою голосів від загальної їх кількості, а саме: Блок Юлії Тимошенко – 0,50, УНБ Костенка і Плюща – 0,23, Блок Б. Клімчука «Рідна Волинь» – 0,07, Народний блок Литвина – 0,04, Партія регіонів – 0,04, СПУ – 0,03. Загальний індекс ефективної кількості партій (ENP) становив 3,08 для всіх партій на виборах до Волинської обласної ради у 2006 р.

Підрахунок індексу ефективної кількості партій вважають некоректним, коли одна партія отримала більше ніж 50% мандатів і, відповідно, домінує над рештою партій, як це відбулося під час виборів у 2006 р. до обласної ради. ENP становив 3,08 для всіх партій на виборах до Волинської обласної ради, але фактично Блок Юлії Тимошенко отримав більшість голосів виборців і сформував керівні органи представницького органу області. Таким чином, 2006–2010 рр. характеризуються домінуванням Блоку Юлії Тимошенко у Волинській обласній раді.

Інша ситуація склалася у 2015 р. і до Волинської обласної ради потрапило сім політичних партій, а саме: політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 17 депутатів, партія «Блок Петра Порошенка «СОЛІДАРНІСТЬ» – 13 депутатів, політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» –

12 депутатів, політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 7 депутатів, Радикальна партія Олега Ляшка – 6 депутатів, Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» – 5 депутатів, Політична партія «Наш край» – 4 депутатів [5].

Ще вісім суб'єктів виборчого процесу не потрапили до представницького органу Волинської області (Аграрна партія України, політична партія «Громадянська позиція», політична партія «Громадський Рух «НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ», політична Партія «Опозиційний блок», політична партія «Європейська партія України», Партія Зелених України, політична партія «Нова держава», політична партія «СОЦІАЛІСТИ»).

Сім політичних партій потрапили у Волинську обласну раду з такою часткою голосів від загальної їх кількості, а саме: політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 0,21, партія «Блок Петра Порошенка «СОЛІДАРНІСТЬ» – 0,17, політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 0,15, політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 0,08, Радикальна партія Олега Ляшка – 0,08, Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» – 0,06, Політична партія «Наш край» – 0,05. Загальний індекс ефективної кількості партій (ENP) становив 7,63 для всіх 15 партій на виборах до Волинської обласної ради у 2015 р.

Цей індекс показує, яка кількість політичних партій має вплив на політичні процеси та ступінь фрагментації партійної структури. Кількість ефективних партій завжди нижча від кількості партій, які беруть участь у виборах. Разом із тим ENP не показує ключових особливостей партійних систем у категорії взаємодії партій між собою. Фрагментація партійної системи України на парламентських (2012 р.) і місцевих виборах (2015 р.) зросла.

Отже, партійно-політична структуризація в Україні та Волинській області віддзеркалювала складні процеси, що відбувалися у суспільно-політичному житті українського суспільства. Структура політичних партій на Волині загалом пройшла еволюцію, притаманну партійній системі країни загалом. Вибори до місцевих органів влади і до Волинської обласної ради зокрема у досліджуваній період показали, що відбулися помітні зміни в структурі електоральних переваг виборців. За принципових змін, що відбулися у політичній системі країни після падіння режиму В. Януковича, певну сталість засвідчують такі політичні партії, як ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» тощо. В електоральному циклі 2010–2015 рр. обґрунтовані претензії на представництво інтересів волинян здобули нові політичні партії «УКРОП», Об'єднання «Самопоміч», «Народний контроль» та «Наш Край», але їм потрібно ще працювати над розбудовою партійних осередків на місцях.

Висновки. За відсутності сталої соціальної бази мінливість процесу політичної структуризації зумовлено й тим, що загальнодержавні і місцеві організації політичних партій переважно не є виразниками інтересів соціальних груп, а є прагматичними проектами фінансово промислових груп, зростання кількості яких корелює з початком чергової електоральної кампанії.

Література

1. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). К.: Рідний край, 2000. 616 с.
2. Дюверже М. Политические партии. М.: Академический проект, 2000. 538 с.
3. Кречмер Г. Фракції. Партії в парламенті. К.: Заповіт, 1999. 115 с.
4. Легітимація влади: і довіра і толерантність як чинники соціального буття. URL: social-science.com.ua/article/650.
5. Офіційні результати парламентських виборів на Волині / Волинські новини. URL: <http://www.volynnews.com/news/policy/ofitsiyni-rezultaty-parlamentskykh-vyboriv-na-volyni/>.
6. Парти́йна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити (Аналітичні доповідь Центру Разумкова). Національна безпека і оборона. 2015. № 6–7. С. 2–67.
7. Парти́йна система України після парламентських виборів 2012: ефективне число партій і місце класифікації. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1062/>
8. Фонд Демократичні ініціативи. URL: www.dif.org.ua/ua/commentaries/.../djowjdgowopgipwergprijhgp.htm.
9. Laasko M., Taagepera R. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*. 1979. Vol. 12. № 3. P. 3–27.

Анотація

Ярош Я. Б. Трансформація політичних партій в Україні. – Стаття.

Розглядається трансформація політичних партій у політичному процесі України. Парти́йна боротьба має різний характер і залежить від особливостей функціонування політичного режиму. Відзначається, що рівень парти́йної конкуренції залежить від ідеологічного фактору, який впливає на інтенсивність політичної боротьби. Акцентується на тому, що важливим критерієм дослідження трансформації суб'єктів політики є індекс ефективної кількості партій для вимірювання кількості впливових політичних партій. Підкреслюється, що індекс ефективної кількості партій вказує на кількість партій, їх порівняну вагу й обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час парламентських виборів в Україні. Для аналізу ефективної кількості політичних партій та розуміння локального політичного процесу важливо враховувати частку голосів виборців, які проголосували за місцеві осередки політичних партій на виборах до регіональних органів влади.

Ключові слова: вибори, парти́йна система, політична партія, політичний процес, ефективна кількість партій.

Аннотация

Ярош Я. Б. Трансформация политических партий в Украине. – Статья.

Рассматривается трансформация политических партий в политическом процессе Украины. Парти́йная борьба имеет различный характер и зависит от особенностей функционирования политического режима. Отмечается, что уровень парти́йной конкуренции зависит от идеологического фактора, который влияет на интенсивность политической борьбы. Акцентируется внимание на том, что важным критерием исследования трансформации субъектов политики является индекс эффективной количества партий для измерения количества влиятельных политических партий. Подчеркивается, что индекс эффективной количества партий указывает на количество партий, их относительный вес и исчисляется на основании определения размера поддержки, которую имеет каждая партия во время парламентских выборов в Украине. Для анализа эффективного количества политических партий и понимание локального политического процесса важно учитывать долю голосов избирателей, проголосовавших за местные ячейки политических партий на выборах в региональные органы власти.

Ключевые слова: выборы, парти́йная система, политическая партия, политический процесс, эффективное количество партий.

Summary

Yarosh Ya. B. Transformation of political parties in Ukraine. – Article.

The transformation of political parties is examined in the political process of Ukraine. The party struggle has a different character and depends on the peculiarities of the political regime. It is noted that the level of political competition depends on the ideological factor that affects the intensity of the political struggle. The attention is focused on the fact that an important criterion of the study of transformation of political subjects is the index of the effective number of parties to measure the number of influential political parties. It is emphasized that the index of effective number of parties indicates the number of parties, their relative weight and is calculated based on the determination of the amount of support that has each party during the parliamentary elections in Ukraine. For the analysis of effective number of political parties and understanding of the local political process it is important to consider the proportion of voters who voted for the local branches of political parties on elections in regional authorities.

Key words: elections, party system, political party, political process, effective number of parties.